

УДК 811.112.2'42:316'48

К. О. Міхіденко

**ПСИХОЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ
НІМЕЦЬКОМОВНОГО КОНФЛІКТНОГО ДИСКУРСУ
(на матеріалі німецькомовних інтернет-текстів)**

У статті подано огляд сучасних тенденцій у сфері німецькомовних дискурсивних досліджень на перетині лінгвістики та соціології й психології, представлено аналіз комунікативних стратегій і самопрезентації німецькомовного конфліктного дискурсу у віртуальному просторі та їх використання в окремих конфліктних ситуаціях. Розглянуто процеси категоризації комунікативного простору та проаналізовано конкретні категоріальні опозиції, за якими відбувається поділ учасників конфліктних ситуацій.

Ключові слова: *конфліктний дискурс, віртуальна комунікація, комунікативні стратегії, стратегії самопрезентації, категоризація.*

DOI 10.34079/2226-3055-2020-13-22-214-220

У сучасному суспільстві, де постійно зростає роль швидкого і якісного обміну інформацією, зростає і роль комунікації та комунікативних технологій як інструменту впливу та досягнення власних цілей. Починаючи з другої половини минулого століття інформація починає перетворюватися на інструмент, товар і навіть зброю. У таких умовах породжується розуміння мовної комунікації як складного, багатогранного та динамічного феномену. Разом із підвищенням ролі комунікації у суспільстві, одним із центральних понять стає дискурс, що передбачає виокремлення поняття дискурсу як самостійної категорії комунікативної діяльності. Адже саме у понятті дискурсу як відкритої та динамічної системи відбивається нове бачення мови й насамперед мовлення як самодостатньої, однак відкритої та нестабільної системи.

Основоположними можна назвати праці таких закордонних та вітчизняних науковців, як Е. Бенвеніст, Р. Водак, З. Єгер, Е. Лакло, К. Леві-Строс, В. В. Красних, А. П. Мартинюк, Ш. Муфф, М. Пешо, Л. І. Сахарчук, І. Є. Фролова, М. Фуко, Л. Н. Цой та ін.

Будучи до цього синонімом таких понять, як «мова» та «текст», у рамках поняття дискурсу нині досліджуються мовні структури, як інструменти конструювання та трансформації реальності. Дискурс стає точкою зіткнення мови та ідеології. На перший план виходить саме дискурс як усне, процесуальне, відкрите та комунікативне явище [2; 5; 6]. При цьому, дискурс не існує як ізольована система, швидше він є відкритою та динамічною формою мовлення, що з одного боку визначається соціальними інститутами, з іншого ж боку і визначає їх. При чому текст, як такий, може бути результатом злиття кількох (іноді протилежних) дискурсів.

Таким чином, **актуальність** дослідження полягає у необхідності вивчення розвитку сучасних дискурсивних практик в умовах глобалізаційних процесів та стрімкого прогресу у сфері комунікаційних технологій. **Метою** дослідження є аналіз лінгвокогнітивного та етнокультурного аспектів конфліктного дискурсу в німецькомовному віртуальному просторі. У представленому фрагменті пропонується

аналіз комунікативних стратегій самопрезентації учасників віртуального конфліктного дискурсу.

У сучасних умовах дискурс, як ключ до ментальних структур членів окремих соціальних інститутів, стає одночасно і джерелом, і інструментом влади та знання у суспільстві [6]. На основі суспільних та культурних норм і правил, дії, слова і навіть думки окремих індивідів поділяються на дозволені (правильні) та заборонені (неправильні, аморальні). Таким чином вибудовуються ментальні структури, що вкорінюються у поняттєвій системі мовців і визначають вибір мовцями конкретних стратегій і тактик в окремих комунікативних ситуаціях. Такі ментальні структури виступають як прототипне знання про конфронтаційне спілкування у вигляді моделей «я вищий – ти нижчий», «я хороший – ти поганий». У контексті цих моделей обираються відповідні стратегії конфронтації: домінування – дискримінація; вихвалання – дискредитація. Відповідно, можна виокремити такі субстратегії, як демонстрація влади та боротьба за владу, що містять примус, захоплення простору, несхвалення та висловлення неповаги [5].

Саме конфліктний аспект дискурсивних практик, зокрема і теорія гегемонії дискурсів Е. Лакло і Ш. Муфф та теорія конфліктного дискурсу Ю. Хабермаса, став основою дискурсивних досліджень у німецькомовних колах [1, с. 301–305; 9].

Починаючи з 90-х років можна говорити про розвиток німецької школи дискурсивного аналізу (Р. Водак, З. Єгер, М. Єгер, У. Маас, М. Райзігль та ін.). Одним з центральних питань у дослідженнях Віденської групи (Р. Водак, М. Райзігль та ін.), а також Дуїзбурзької школи (М. Єгер, З. Єгер та ін.) є дискурсивні практики антисемітизму та правого екстремізму [2; 4, с. 20–62].

Антисемітизм і расизм у німецькомовному суспільному та політичному просторі залишається і на сьогодні одним із центральних проблем німецькомовних дискурсивних студій. Однак, на перший план виходять нові аспекти конфліктного дискурсу. Так, у центрі уваги таких досліджень стоїть вивчення соціально-психологічних факторів поведінки учасників комунікативного процесу з метою реконструкції соціальних криз та прогнозування майбутніх тенденцій з метою уникнення дискримінаційних проявів у суспільстві [9, с. 267].

У 2019-му році було засновано міжнародну асоціацію дискурсивних досліджень DiskursNetz на базі мережі Інтернет як результат роботи групи молодих науковців, що починаючи з 2010 р. працювали у сфері дискурсивних студій за підтримки Німецького науково-дослідницького співтовариства (DFG). Асоціація об'єднує на міждисциплінарному рівні дослідження дискурсу мовознавчого спрямування з соціологічними та історичними дослідженнями (<http://discourseanalysis.net/DN>). Результатом діяльності наукової мережі є ряд публікацій, зокрема і словник дискурсивних термінів (DiskursNetz-Wörterbuch), укладений у 2014 р., над яким працювало понад сто авторів, зокрема, Й. Ангермюллер, Р. Водак, Д. Врана, Ю. Лінк, М. Нонхофф, М. Райзігль та ін.

У сфері соціальних інститутів досліджуються прояви расистського дискурсу та передумови виникнення расистських практик серед підлітків. Зокрема, соціальний педагог В. Шаратов аналізує інтерв'ю з німецькомовними підлітками й говорить про табуїзацію поняття «расизм» у сучасному суспільстві. Дослідниця зазначає, що навіть у тих випадках, коли можна було говорити про расистську поведінку у розповідях підлітків, самі вони не впізнавали та не визначали свої дії як расизм [7, с. 202, 203].

Німецький соціокультуролог М. Теркессідіс (M. Terkessidis), навпаки, розглядає побутовий расизм з перспективи жертв расистських проявів та аналізує, нібито,

неважливі зауваження та ніби незначні ситуації, що у комунікативному процесі залишаються непомітними для адресанта, але сприймаються як дискримінація адресатом, тобто жертвою. [8, с. 173–203]. У результаті дослідження науковець робить висновок про те, що жертви расизму усвідомлюють свій статус «інакшості» не обов'язково лише через прояви жорстокості або вороже ставлення. Саме дрібні події та висловлювання у межах побутової комунікації, які залишаються поза увагою дискусій про расизм, є визначними у процесі категоризації та стереотипізації реальності. Це дає привід говорити про значущість побутового комунікативного простору, зокрема, віртуального, у дослідженні міжкультурного конфліктного дискурсу.

Таким чином, у центрі уваги досліджень 2010-2019 рр. стоять питання соціології та політології, розглядається співвідношення дискурсивних практик та контексту мас-медіа, в якому відбувається їх артикуляція і, зрештою, продукування нового знання, яке приймається і репродукується суспільством. Це виводить дискурсивні дослідження на новий міждисциплінарний рівень із поєднанням як лінгвістичного, так і культурологічного, етнографічного, соціологічного та політологічного напрямків. Разом з тим, такі дослідження демонструють, як унаслідок артикуляції активності аудиторії медіа-сфера стає невіддільною частиною соціуму, що з одного боку формується суспільними ідеями та положеннями, з іншого ж, значною мірою на них впливає. Аналіз особливостей вербалізації концептів міжкультурного дискурсу дозволяє при цьому дослідити та виділити основні стратегії конфліктної поведінки, а також виробити стратегію спрямування деструктивного конфлікту у конструктивне річище.

Ряд обмежень та особливостей, що існують у віртуальному комунікативному просторі, зокрема, анонімність та автономність користувачів, а також їхня просторова ізоляваність одне від одного, впливає і на подальший розвиток віртуальних конфліктних ситуацій. Так, брак інформації про інших користувачів ускладнює вибір ефективних стратегій та оптимальних ходів, а просторова ізоляваність впливає на характер взаємної залежності учасників конфлікту один від одного. У той час, як фізичний та комунікативний простір, побут та соціальне становище не можуть впливати на комунікативну поведінку користувачів, усі учасники комунікативного процесу тим не менше пов'язані спільним дискурсивним простором та інтересами. Конфлікт таким чином набуває ознак симетричної послідовної гри з нескінченним числом ходів та потенційних учасників.

За таких умов кожен учасник повинен визначити глобальну мету, яку він перед собою ставить – бажання у будь-який спосіб переконати супротивника чи бажання переконати аудиторію, прагнення відшукати оптимальне розв'язання проблеми чи небажання показатися слабким.

Від цього залежить і вибір учасниками відповідних комунікативних стратегій та їхня ефективність. Так, учасник конфлікту може проявляти гнучкість і бути готовим до швидкої та спонтанної зміни комунікативних стратегій або ж може чітко дотримуватися обраного курсу, послуговуючись набором заздалегідь обраних стратегій і тактик; він може діяти за принципом кооперації й, за потреби, йти на поступки або ж може бути готовим відстоювати власну позицію за будь-яких обставин.

Особливості конфліктної поведінки залежать від того, який зміст адресант вкладає у поняття «конфлікт» (*агресія, боротьба, війна, змагання*, тощо) і свідчать про те, як він сприймає свого опонента. Відповідно, учасники конфліктної ситуації бачать себе у певній ролі (*член групи, свідомий громадянин, експерт, друг*)

і приписують виконання певної ролі своїм опонентам (*чужинець, брехун, дурень, ворог*).

Під час конфліктної взаємодії відбувається чіткий поділ дискурсивного простору на категорії, за допомогою яких адресант протиставляє себе опоненту (чи опонентам) і підкреслює відмінність власних поглядів (які вважаються правильними) від поглядів опонента (які вважаються хибними). При цьому утворюються опозиції на основі таких категоріальних пар, як Я – ТИ (ВИ) або МИ – ВИ (ТИ). У такому випадку учасники конфліктної ситуації відносять усіх суб'єктів дискурсивного простору (включаючи себе, опонента, а також активних та пасивних спостерігачів) до категорій СВІЙ та ЧУЖИЙ; ДРУГ та ВОРОГ, ПРАВИЙ та НЕПРАВИЙ (*wir Dänen und Friesen hier im Norden; wir Foristen; wir, die Deutschen; wir Berliner / die Ausländer; die Rechtsradikalen hier im Forum*). Кожен з учасників конфлікту ототожнює власні інтереси та погляди з інтересами «своєї» групи й відстоює їх, максимально наділяючи цю групу позитивними якостями та намагаючись підвищити імідж групи шляхом негативного представлення групи-опонента ВИ (ВОНИ) (*ihr Rechtsextremisten / der gutdeutsche Bürger/ Sie platter Lügner*).

Створюючи категорію МИ, індивід створює колективний образ, від імені якого він говорить (*wir Dänen und Friesen hier im Norden Deutschlands sind größtenteils in D geboren, bleiben aber eine anerkannte Minderheit mit eigener Identität und Sprache (welt.de)*). Він підкреслює значення групи як окремого колективу, наділяючи цей колектив такими характеристиками, як спільний простір (*hier im Norden Deutschlands*), визнання іншими групами (*bleiben aber eine anerkannte Minderheit*), власна ідентичність та власна мова (*mit eigener Identität und Sprache*).

На противагу категорії МИ, суб'єкт створює категорію ВИ / ВОНИ, до якої зазвичай відносить інших індивідів (*HamburgerDeern: Die letzte Wahl hat ja gezeigt, dass sich doch ein noch kleiner Teil der Hamburger gegen die ungebremste Zuwanderung wehrt. Gleich nach der Wahl wurden dann mit der Gießkanne weiter Flüchtlingsunterkünfte eröffnet, wo man aus Versehen die Mitbürger vergessen hat zu informieren. Also wartet der Hamburger die nächste Wahl ab ;-)* (welt.de)). Завдяки створенню групи ВОНИ, автор зображує групу з позиції відстороненого оповідача і створює узагальнений образ – *der Hamburger*, завдяки чому досягається ефект абсолютної істини. Власну приналежність до групи автор виражає через обраний нікнейм (*HamburgerDeern*) та дещо іронічний тон, яким зображується опозиційна група (*man*, у вданому контексті, влада, яка забула про власних громадян). Збірне поняття МИ в цьому випадку є гнучким і може стосуватися як гамбурзької громади, так і групи користувачів на форумі, з якими ведеться дискусія, так і суспільства в цілому.

Категорія ВОНИ, натомість, конструюється на основі однозначно негативного оцінного компоненту і використовується індивідом для створення негативного образу опонента чи всієї групи, до якої належить опонент (*Da gibt es Ausländergruppen, die alles Andere als bereichernd sind. Vielmehr sind sie der Beleg einer vollkommen verfehlten bzw. unterlassenen Einwanderungspolitik.* (welt.de)). При цьому індивіди, які належать до групи ВОНИ, характеризуються через негативні поняття, такі як, зло, помилка, збитки і набувають ознак образу ВОРОГ.

При цьому актуалізується категоріальна опозиція ДОБРО – ЗЛО.

У ряді проаналізованих конфліктних ситуацій, в основу конфліктної взаємодії лягли когнітивні моделі Я ХОРОШИЙ – я кажу правду; я маю експертні знання; я маю право вирішувати; ТИ ПОГАНИЙ – ти неправий; ти брешеш; ти не підтримуєш групу. Актуалізуються такі концептуальні опозиції, як ІСТИНА – БРЕХНЯ (*Leider kann ich Ihre Aussage nicht bestätigen. / Es wäre schön, wenn Sie ihre Behauptung auch belegen*

könnten. / Das sind nun mal platte Lügen), чи СОЛІДАРНІСТЬ – ЗРАДА (Oh Mann, das ist ja erst recht peinlich, dass Sie als Deutscher nicht einmal das gebacken kriegen... / sie haben offensichtlich ein Auffassungsproblem! Warum sollte er sich als Deutscher im eigenen Land anpassen?).

Обираючи ту чи іншу стратегію конфліктної взаємодії, адресант демонструє те смислове навантаження яке несе для нього поняття «конфлікт» і скеровує розвиток комунікативної ситуації у напрямку або конструктивного, або деструктивного конфлікту. На основі аналізу вербалізації комунікативних стратегій самопрезентації можна робити висновок про те, в якій ролі учасники конфліктних ситуацій бачать себе самих та своїх опонентів і чого вони очікують від комунікативної (конфліктної) взаємодії як такої.

Підсумовуючи, можна зробити висновок про те, що в умовах віртуального конфлікту, де фактори фізичного та соціального впливу не діють, учасники конфліктних ситуацій змушені покладатися на вербальні комунікативні засоби для того, щоб відстояти не лише власну репутацію, але й репутацію групи, до якої вони себе відносять, при чому, не тільки перед опонентом, але й перед всією аудиторією. Таким чином, обрання стратегій самопрезентації відіграє вирішальну роль у формуванні конфліктного комунікативного процесу, а аналіз обраних стратегій дає змогу дослідити психолінгвістичний та лінгвокогнітивний аспекти міжкультурного та міжособистісного конфліктного дискурсу і зробити висновки про ментальну будову дискурсивних практик окремих соціальних та етнокультурних груп.

Подальші **перспективи** дослідження вбачаємо насамперед у глибинному аналізі концептів німецькомовної лінгвокультурної дійсності, що об'єктивуються у віртуальному конфліктному дискурсі, зокрема, й у дослідженні біполярної природи концептів, які визначають міжкультурний дискурсивний простір. Також цікавим є дослідження засобів об'єктивації окремих концептів міжкультурного дискурсу в контексті конкретних сценаріїв конфліктної взаємодії.

Список використаної літератури

1. Gerhards J. Diskursanalyse als systematische Inhaltsanalyse. Die öffentliche Debatte über Abtreibungen in den USA und in der Bundesrepublik Deutschland im Vergleich / J. Gerhards // Handbuch Sozialwissenschaftliche Diskursanalyse / R. Keller, A. Hirsland, W. Schneider, W. Viehöver, Hrsg. – Wiesbaden : VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2011 – Bd. 2. – S. 299–324.
2. Jäger S. Deutungskämpfe : Theorie und Praxis Kritischer Diskursanalyse / S. Jäger, M. Jäger. – Wiesbaden : VS Verlag für Sozialwissenschaften, 2007. – 320 s.
3. Jørgensen M. Discourse analysis as theory and method / M. Jørgensen, L. Phillips – London : Sage, 2002. – 144 s.
4. Keller R. Diskursforschung : Eine Einführung für SozialwissenschaftlerInnen (Qualitative Sozialforschung) / R. Keller. – 3 aktualisierte Auflage. – Wiesbaden : Vs. Verlag Wiesbaden, 2007. – 129 s.
5. Laclau E. Hegemony and socialist strategy: towards a radical democratic politics / E. Laclau, Ch. Mouffe. – London : Verso, 1992. – 198 p.
6. Linguistische Diskursanalyse : Überblick, Probleme, Perspektiven / C. Bluhm, D. Deissler, J. Scharloth, A. Stukenbrock // Sprache und Literatur. – 2000. – Vol. 31, Issue 2. – S. 3–19.
7. Scharatow W. Risiken des Widerstandes : Jugendliche und ihre Rassismuserfahrungen / W. Scharatow. – Bielefeld : Transcript Verlag, 2014 – 478 s.

8. Terkessidis M. Die Banalität des Rassismus: Migranten zweiter Generation entwickeln eine neue Perspektive / M. Terkessidis – Bielefeld : Transcript Verlag, 2004. – 227 s.

9. Wodak R. Disorders of Discourse / R. Wodak. – London : Longman, 1996. – 216 p.

10. SPD und CDU loben «konstruktive Atmosphäre» [Electronic resource] // Der Tagesspiegel. – 2016. – 21 September. – Mode of access : <http://www.tagesspiegel.de/berlin/sondierungsgespraech-nach-der-berlin-wahl-spd-und-cdu-loben-konstruktive-atmosphaere/14575760.html>

11. Kuhn Ph. Burkini ist ein ambivalent positives Kleidungsstück [Electronic resource] / Ph. Kuhn // Die Welt. – 2016. – 22 Juli. – Mode of access : <http://www.welt.de/politik/deutschland/article157214425/Burkini-ist-ein-ambivalent-positives-Kleidungsstueck.html>

12. Jugendämter nahmen 42.300 alleinreisende junge Flüchtlinge in Obhut [Electronic resource] // Der Tagesspiegel. – 2016. – 02 August. – Mode of access : <http://www.tagesspiegel.de/politik/statistisches-bundesamt-jugendaemter-nahmen-42-300-alleinreisende-junge-fluechtlinge-in-obhut/13958056.html>

Стаття надійшла до редакції 30.04.2020.

K. Mihidenko

PSYCHOLINGUISTIC ASPECTS IN THE RESEARCH OF GERMAN CONFLICT DISCOURSE

(based on german internet texts)

The paper presents an overview of the main tendencies in modern discourse studies in German-speaking circles, further referring to the problem of communicative self-presentation strategies used by the participants in virtual conflict discourse and their usage in certain conflict situations.

The linguistic, sociological and psychological aspects of conflict communication play an important role in the research of discourse in German-language discourse studies. The research groups such as the Vienna circle and the Duisburg school of discourse analysis integrated theories on conflict discourse, inter alia the hegemony theory developed by E. Laclau and Ch. Mouffe or the theory of conflict discourse of J. Habermas into their research, focusing mainly on the problem of racism and right extremist discourse in the German-speaking public sphere. The modern research includes also sociolinguistic and psycholinguistic aspects of racist discourse research. Scientific works published in the last ten years focus mainly on problems of hidden racism within public and social institutions and racist discourse within teenager groups. The study of different sociological and psychological factors of communicative behavior are aimed at reconstructing social crises and forecast of future tendencies in order to avoid further cases of discrimination in society. With the growing importance of media as source of knowledge and instrument of influence, virtual communication becomes an integral part of discourse formation and articulation.

On the one hand, such special features of the Internet, as spontaneity of communication, anonymity of the users, as well as the unlimited number of potential participants, provide a free choice of instruments of self-presentation. On the other hand, however, they involve certain limitations of the communication process itself: such features as social status, social or physical power can no longer be source of influence on the opponent. Thus, participants of conflict discourse have to defend their own and their social group's positive image by choosing suitable communicative strategies of self-presentation and presentation of the opponent. Positive self-presentation in conflict discourse includes a strong division

of communicative space into oppositional categories, such as ME (US)-YOU (THEY), GOOD-BAD or RIGHT-WRONG, where the ME (US) group is credited with positive qualities such as good, intelligent, experienced, rightful etc, whereas such negative qualities, as bad, stupid, inexperienced, wrong are attributed to the opponent group. The analysis of such self-presentation strategies and categorization processes allows making conclusions about the mental aspects of discourse practices in separate social and ethnocultural groups basing on psycholinguistic features of intercultural and interpersonal conflict discourse.

Key words: *conflict discourse, virtual communication, communicative strategies, self-presentation strategies, categorization.*

УДК 811.161.2'367

О. О. Новікова

ВСТАВЛЕНІ КОНСТРУКЦІЇ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ: СТРУКТУРНІ Й ФУНКЦІЙНІ ВИЯВИ

У статті досліджено актуальні проблеми, пов'язані зі становленням категорії вставленості. Проаналізовано історію розвитку вчення про вставлені компоненти в сучасній лінгвістиці, розглянуто структурну організацію речень із зазначеними синтаксичними компонентами; схарактеризовано семантику вставлених конструкцій, їхній комунікативний і текстовий потенціал.

Ключові слова: *категорія вставленості, вставлені слова, вставлені словосполучення, вставлені речення, синтаксична одиниця.*

DOI 10.34079/2226-3055-2020-13-22-220-228

Вступ. Вставлені одиниці як самостійну синтаксичну категорію, на відміну від вставних, тривалий час не розглядали в лінгвістиці. Відокремлення зазначених конструкцій відбулося лише наприкінці 50-х – на початку 60-х років ХХ століття. Питання про вставлені одиниці висвітлювали у своїх працях А. Анікін, Н. Валгіна, І. Вихованець, М. Вінтонів, А. Загнітко, Л. Кадомцева, М. Каранська, Б. Кулик, А. Прияткіна, Д. Розенталь, В. Тихомиров, К. Шульжук та інші. Увага дослідників зосереджена на розмежуванні вставних та вставлених одиниць, на сутності вставлення, співвідношенні й зв'язку з основним складом речення, їхній структурі, функціонально-стилістичних виявах, аналізі семантики, синтаксичній будові, пунктуаційному виділенні тощо. Проте єдиної думки в розумінні зазначеного синтаксичного явища наразі ще не досягнуто.

При аналізі вставлених конструкцій у словниках і лінгвістичних роботах можна відзначити термінологічне різноманіття. Виділяють такі поняття, як вставлені конструкції, вставлено-модальні слова, вставлені звороти, вставлені одиниці, вставлені елементи, вставлені компоненти, вставлені слова, вставлені словосполучення, вставлені речення, вставлені висловлювання, прагматичні вставки, категорія вставленості, внесення тощо. Найбільш поширеним поняттям є вставлена конструкція. У заявленій роботі зазначені терміни використовуватимемо як синонімічні й взаємозамінні.